

OBSERWATOR I SĘDZIA ZAWODÓW. NORMATYWNOŚĆ I KONTROLA SPOŁECZNA W SPORCIE

W najszerszej perspektywie prawo jest zjawiskiem społecznym, wytworem kultury – ponadjednostkowej rzeczywistości myślowej należąca do zakresu świadomości społecznej, pełniącej funkcje regulacyjne względem praktyki społecznej¹. Inaczej powiemy, że kultura jest modelem „dla” w tym rozumieniu, że „podpowiada” mentalne wzory dla odpowiednich zachowań. Jest zespołem wzorów przystosowujących jednostki do właściwego poruszania się w obrębie rzeczywistości².

Stojące na straży norm prawo rozumiane jest jako regulator społecznych postaw i zachowań jednostek. Oznacza to, iż pojawia się ono wówczas, gdy mamy do czynienia z relacjami między jednostkami ludzkimi w ramach zorganizowanych grup społecznych. Prawo powstaje jako produkt procesu decyzyjnego – mniej lub bardziej sformalizowanego, jest formułowane i bronię przez społeczeństwo za pośrednictwem określonych instytucji. Realne istnienie norm prawnych uzależnione jest od społecznego przyzwolenia dla prawa, tzn. od tego, w jakim stopniu członkowie społeczeństwa są gotowi przestrzegać je i sankcjonować. Za naczelną cechę prawa uważa się jego normatywny charakter³.

Fundamentalną racją istnienia norm w rzeczywistości społecznej jest ochrona wartości. Normy nie odnoszą się do określonych personalnie osób, lecz skierowane w przyszłość wyrażają oczekiwania, co do pożądanego i powtarzalnego zachowania zdepersonalizowanych adresatów. Są to decyzje ustalające wiążący wzór zachowania jednostek i grup społecznych, tworzone w oparciu o ideały i wartości, a formułowane w celu tworzenia pożądanego stanów społecznych.

Prawo, w oparciu o które działają związki sportowe, służy istotnym celom – reguluje wewnętrzne życie. Pełni funkcję kontrolną, czyli zachowania ludzkie w obrębie danej grupy zamyka w granicach poprzez eliminowanie

Por. K. Zamiara (1990), *Sport w perspektywie kultury*. W: Z. Krawczyk, J. Kosiewicz [red.], *Filozofia kultury fizycznej. Koncepcje i problemy*, Warszawa, t. 2, ss. 141–142.

² Por. W. Burszta (1998), *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*, Poznań, s. 55.

³ Por. P. Winczorek, T. Stawecki (1999), *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa, ss. 6–7.

odstępstw od przyjętych reguł działania. Funkcja ta pojawia się z uwagi na potencjalną możliwość działania wbrew normom ze strony jednostek. Prawo stanowi wówczas narzędzie rozstrzygnięcia sporów. Może także pełnić funkcję wychowawczą o ile zostanie zinternalizowane i stanie się trwałym impulsem działań.

Emile Durkheim pojmował swoje „fakty społeczne” w kategoriach wyraźnie normatywnych. Kiedy wypełniam swoje zadanie brata, małżonka czy obywatela, kiedy wywiązuję się z podjętych zobowiązań – dopełniam obowiązków, które zostały wyznaczone niezależnie ode mnie i moich czynów w prawie i obyczajach. Nawet wtedy, gdy są one zgodne z moimi własnymi uczuciami i odczuwam je jako swą rzeczywistość wewnętrzną, nie przestają być one rzeczywistością obiektywną, ponieważ to nie ja je stworzyłem, a jedynie przyswoiłem je sobie poprzez wychowanie. Oto więc sposoby działania, myślenia i odczuwania posiadające tę godną uwagi właściwość egzystowania na zewnątrz świadomości indywidualnych. Te typy postępowania lub myślenia są nie tylko zewnętrzne wobec jednostki; zawdzięczają one swoje istnienie imperatywnej i przemożnej sile, przez co narzucają się jednostce, czy chce ona tego, czy nie chce⁴.

U Floriana Znanickiego znajdziemy z kolei wątki „porządku aksjonormatywnego” Według Znanickiego organizacja społeczeństwa trzyma się na uznanych i podtrzymywanych przez zbiorowość normach, które regulują nie tylko czynności, ale także doświadczenia i wyobrażenia jej członków. Wszelkie zjawiska kulturowe są zjawiskami społecznymi, ponieważ wszystkie podlegają usankcjonowanym przez zbiorowość zasadom⁵.

Coraz lepiej uświadamiamy sobie powszechność normatywnej struktury społeczeństwa⁶. Wielu uczonych uznaje porządek norm, wartości, instytucji regulujących zachowania ludzkie za centralny aspekt społeczeństwa. Pojęcie normy dla socjologii wydaje się zatem być pojęciem centralnym⁷.

Kontrola społeczna to kategoria pojęciowa, która zajmuje poczesne miejsce w całej gamie zjawisk społecznych. Jest to regulator, który przybierając formy różnorodnych systemów oddziaływań skłania zarówno jednostki jak i grupy społeczne do pożądaných zachowań. Implementując pojęcie kontroli społecznej w obszar sportu, należy pamiętać, że normatywność nie obejmuje tutaj jedynie zawodników i widzów, ale także innych uczestników widowiska sportowego, w tym także i sędziów. Wymownym przykładem tego stanu rzeczy są regulacje bezpośrednio adresowane do arbitrow, np. kodeksy etyczne obowiązujące w niektórych dyscyplinach. Dostarczają one podstaw i standar-

⁴ E. Durkheim (1968), *Zasady metody socjologicznej*, Warszawa, ss. 29–30.

⁵ F. Znanicki (1971), *Nauki o kulturze. Narodziny i rozwój*, Warszawa, s. 651–652.

⁶ S. Ehrlich (1998), *Norma – grupa – organizacja*, Warszawa, s. 13.

⁷ Por. P. Sztompka (2005), *Socjologia zmian społecznych*, Kraków, s. 234.

dów zachowań etycznych. Reguły i obyczaje wyłożone w ten sposób pomagają w ustaleniu właściwych sposobów zachowań aby być godnymi zaufania dla swoich kolegów, zawodników, władz sportowych, dla mediów i opinii publicznej⁸.

Systemem normatywnym określimy, zatem zbiór powiązanych ze sobą norm, przyjętych i funkcjonujących w społeczeństwie. Normy te na zasadzie nakazów lub zakazów służą jako wytyczne działania ludzi. W tym sensie działania ludzi jako członków społeczeństwa są oceniane, ograniczane i regulowane. Przeciwdziałają to występowaniu rozbieżności między obowiązującym systemem normatywnym a konkretnym ludzkim działaniem⁹. Kontrolę społeczną natomiast uznamy za narzędzie służące przeciwdziałaniu występowania rozbieżności poprzez system społecznych sankcji negatywnych i pozytywnych, oraz organizacji i instytucji – stosujących takie sankcje¹⁰.

Już starożytny sport znał instytucję sędziów. Hellanodikowie, bo tak ich nazywano, ubrani w szaty koloru purpury przysięgali, że sprawiedliwie i bez przyjmowania darów pełnić będą obowiązki sędziego, że będą zachowywać w tajemnicy przyczyny dopuszczenia lub odrzucenia zawodnika¹¹. W klasycznym rozumieniu sędziego był gwarantem, że zawody odbędą się w ramach określonych przepisami reguł.

Współczesny sędzia sportowy jest osobą, która w imieniu określonego związku sportowego i na mocy uprawnień nadanych mu przez ten związek czuwa nad prawidłowym przebiegiem zawodów sportowych, tzn. posiadając określone prerogatywy władcze, określone w regulaminie, podejmuje działania zmierzające do tego, aby wszystkie przedsięwzięcia podejmowane podczas trwania zawodów przebiegały w zgodzie z określonymi w danej dyscyplinie sportowej przepisami.

Działanie sędziego odbywa się w określonych okolicznościach przestrzennych. Podczas pełnienia obowiązków sędziowskich, arbiter przebywa na obiekcie sportowym, we właściwym dla danej dyscypliny miejscu obserwacji rywalizacji sportowej. Jurysdykcja sędziego sportowego posiada ramy czasowe a wykonywanie czynności sędziowskich jest publiczne, tzn. odbywa się wobec zgromadzonej publiczności i polega na swoiście rozumianym „kierowaniu” walczącymi z sobą zawodnikami lub zespołami sportowymi oraz na swoiście rozumianym „przewodzeniu” toczącej się walką sportową.

Kategoria aksjologiczna – sprawiedliwość, nabiera w jego pracy szczególnego znaczenia. Rozważania nad istotą prawa od najdawniejszych czasów

⁸ Por. Kodeks Etyczny Sędziów Sportu Żużlowego, strona internetowa www.przegladzuzlo-wy.pl, stan na dzień 25.02.2006.

⁹ H. Sekuła-Kwaśniewicz (1995), *Problemy kontroli społecznej w kulturze fizycznej* W: Z. Krawczyk [red.], *Socjologia kultury fizycznej*, Warszawa, s. 138.

¹⁰ Por. P. Sztompka (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków, s. 415.

¹¹ Por. A. Pawlak (1987), *Autoportret polskich sędziów sportowych*, Warszawa, s. 5.

związane są z przekonaniem o potrzebie istnienia ładu społecznego. W tradycji filozofii starożytnej mocno zakorzeniona była wiara, że porządek spraw ludzkich ma charakter naturalny, tzn. jest częścią ładu istniejącego w całym wszechświecie. Tak jak przyroda doświadcza kolejnych pór roku czy stałego następowania po sobie nocy i dnia, tak i ludzie powinni podporządkować swoje postępowanie i wzajemne stosunki regułom, które są naturalne dla społeczności ludzkich i które nazywa się sprawiedliwością, czyli dike¹².

Pojęcie sprawiedliwości ewoluowało przez wieki, przyjmowało różnorodne oblicza. Współcześnie rozumie się je jako właściwość czyjegoś postępowania, polegającą na jednakowym traktowaniu wszystkich osób, a także jako właściwość wyrokowania polegającą na wydawaniu orzeczeń zgodnych z przepisami oraz jednakowych orzeczeń a przynajmniej zbliżonych do siebie w przypadkach podobnych¹³. Realizowana w obszarze społecznej praktyki zapewnia, że wszyscy uczestnicy rywalizacji mają równe szanse we współzawodnictwie. W myśl powyższego, sędzia sprawiedliwy to człowiek całkowicie niezależny od zewnętrznych sił, niezawisły od sportowych grup nacisku, pryncypialny jeżeli chodzi o ochronę wartości sportu.

Anna Pawlak wyodrębnia dwie kategorie sędziów: aktorów i obserwatorów. Do pierwszej podgrupy – aktorów, zalicza tych sędziów, którzy przebywają w przestrzeni zajmowanej przez zawodników i mają ciągły wpływ na dramaturgię widowiska wkraczając w akcję w sposób bezpośredni. Do drugiej podgrupy, nazwanej obserwatorami, zalicza sędziów, którzy nie wkraczają w sensie fizycznym w obszar walki sportowej¹⁴. Podział ten wskazuje na różnice miejsca i zadań spełnianych przez sędziów w rywalizacji sportowej. W niektórych dyscyplinach jego rola ograniczy się zatem do stwierdzenia prawidłowości uzyskania określonego, mierzalnego rezultatu, w innych dyscyplinach sięga głębiej i polega na uprawnionej ingerencji w przebieg rywalizacji.

Z uwagi na różnorodność dyscyplin jego działania odbywają się bądź to poprzez skodyfikowany system gestów podawany w obszarze pola walki, czyli popularnie „w ogniu wydarzeń”, między zawodnikami, bądź to poprzez inne formy oddziaływań, np. świetlnno-dźwiękowy system sygnalizacyjny.

Można zatem wyróżnić co najmniej trzy kategorie dyscyplin sportowych, w których udział i rola sędziów bywa odmienna, a tym samym inne są ich kompetencje: 1) sporty artystyczne, np. gimnastyka artystyczna, skoki do wody, łyżwiarstwo figurowe, pływanie synchroniczne, gdzie sędziowie oceniają zawodników pod względem kategorii perfekcjonizmu ruchowego, poprawności technicznej i wrażeń estetycznych, 2) zespołowe gry sportowe, np. piłka ręcz-

¹² P. Winczorek, T. Stawecki, dz. cyt., s. 1.

¹³ Por. Z. Rybicki [red.] (1980), *Mala encyklopedia prawa*, Warszawa, s. 701.

¹⁴ Por. A. Pawlak, dz. cyt., s. 10.

na, koszykówka, piłka nożna, gdzie sędziowie bezpośrednio ingerują w przebieg rywalizacji i kierując walką, decydują o jej wyniku poprzez stwierdzenie prawidłowości uzyskanych efektów (np. bramek), 3) dyscypliny takie jak np. pływanie dystansowe, lekkoatletyka, łucznictwo, gdzie sędziowie nie ingerują w przebieg walki a jedynie stwierdzają prawidłowość uzyskanych wyników, które dzięki ich mierzalności stają się podstawą rozstrzygnięcia¹⁵.

Ocenianie, które należy do istotnych składowych pracy sędziego jest często narażone na błędy. W procesie decyzyjnym istotną rolę niekiedy odgrywają czynniki, które mogą wywoływać błędne decyzje. Istnieje konieczność podejmowania działań zaradczych. Aby mogły się one skutecznie urzeczywistniać, konieczne jest m.in., aby w danej zbiorowości funkcjonował określony system instytucji formalnych władnych do podejmowania określonych działań kontrolnych. Ocena pracy sędziego podczas rozgrywanych zawodów jest ważnym elementem działania struktur odpowiedzialnych za nadzór i jakość sędziowania w związku sportowym, czyli władz zorganizowanych najczęściej w wydziałach, kolegiach czy komisjach, np. komisji obsad zawodów i analiz itp.

Takim podmiotem jest także obserwator (kwalifikator). Rolą jego jest w możliwie najpełniejszym stopniu informować wyższe instancje związku sportowego o nieprawidłowościach sztuki sędziowania.

Obserwator to podmiot metakontrolny. Potrzeba podjęcia problematyki związanej z rolą i znaczeniem obserwatora koresponduje ze stanowiskiem Anny Pawlak, która swoją interpretację terminu widowisko sportowe proponowała rozszerzyć przyjmując, że widowisko należy traktować jako miejsce kontroli jakości „produktu” zawodnika i całej pozostałej zbiorowości sportowej traktowanej jako „produkt” społeczny podlegający zbiorowej ocenie¹⁶. Zawody sportowe, zdaniem autorki, dają szansę sprawdzenia jakości pracy jego współtwórców w tym i sędziego.

W jednym z badań dotyczących odbioru zachowań widowni przez zawodników, badanym zadano pytanie, co ich najbardziej denerwuje w trakcie zawodów? Zdecydowana większość, bo aż 73% ankietowanych zawodników podała, iż najistotniejszy dla dobrego samopoczucia jest sposób sędziowania. Zawodnicy twierdzili, że niesprawiedliwe decyzje i pomyłki najbardziej wywołują ich z równowagi emocjonalnej. Sposób sędziowania jest najbardziej stresotwórczy¹⁷. Wydaje się zatem uprawnione przypuszczać, iż obecność obserwatora może wpływać korzystnie na zmniejszenie napięcia towa-

¹⁵ Por. A. Wierzbička (1993), Psychospołeczne uwarunkowania stroniczości sędziego sportowego, *Roczniki Naukowe AWF*, Poznań, z. 42, ss. 45–46.

¹⁶ Por. A. Pawlak (1989), Widowisko sportowe jako miejsce badania anomiczności jego uczestników, *Kultura Fizyczna*, nr 9–10, s. 21.

¹⁷ Por. A. Gorący (1999), Zawodnicy o widowisku sportowym, *Kultura Fizyczna*, nr 9–10, ss. 15–17.

rzyszającego rozgrywanym meczom, szczególnie w momentach podejmowania przez sędziów trudnych decyzji.

Zasadniczy sens obecności obserwatorów podczas trwania agonu sportowego jest jednak inny. Obserwacje spełniają trzy zasadnicze zadania w zakresie: 1) szkoleniowym, 2) opiniodawczym, 3) selekcyjnym¹⁸.

Systematyczna obserwacja i analiza pracy sędziów przynosi wymierne korzyści. W zakresie szkoleniowym ukazuje stopień postępów w szkoleniu i poziom sędziowania konkretnej osoby, w wymiarze opiniodawczym umożliwia dokonanie względnie obiektywnej oceny ogólnego poziomu sędziowania w danej dyscyplinie, natomiast w zakresie selekcyjnym jej ocena końcowa stanowi może (obok wyników egzaminów) podstawę przy podejmowaniu decyzji o umieszczeniu sędziego w odpowiedniej grupie uprawnień (chodzi tutaj zarówno o awanse jak i degradację do określonych klas).

Obserwacja jest procesem kontrolnym, dzięki niej można uzyskać odpowiedź na pytania, czy postępowanie sędziego (sędziów) jest zgodne ze standardami normatywnymi, tzn. czy czynności sędziowskie wykonywane są w sposób zgodny z zamierzeniem podmiotów wydających przepisy. Pojawia się tu ważki problem wymierności i adekwatności ocen dokonywanych przez obserwatorów. Występujące podczas obserwacji zjawiska, np. facylitacji, polegające na poczuciu ze strony osoby ocenianej, że jej działania są obserwowane, skutkują zaburzeniami w obiektywnej ocenie pracy. Rezultatem facylitacji jest bowiem najczęściej lepsze wykonywanie czynności opanowanych, jednocześnie jednak gorsze wykonywanie tych czynności, które nie są jeszcze dostatecznie wyćwiczone. Takie i podobne zjawiska psychologicznych uwarunkowań oceniania mają zatem wpływ zarówno na jakość sędziowania jak i na obiektywizm oceniania ich pracy¹⁹. Podstawą prawidłowego działania obserwatora jest doskonała znajomość przepisów, umiejętność czytania gry, jednolite stosowanie kryteriów oceny i rozumienie ducha sportu. Wykonując swoje obowiązki powinien on brać pod uwagę, że kryteria oceny muszą wynikać z aktualnych przepisów i regulaminów, instrukcji oraz wytycznych.

Wśród zagadnień poruszanych na gruncie socjologii kultury fizycznej problematyka kontroli społecznej nie jest jeszcze dostatecznie opisana, mimo jej niekwestionowanego znaczenia i roli jaką pełni. Działalność sportowa, stanowiąc jedną z wielu odmian ludzkiej aktywności, nie pozostaje jednak odizolowana od owych procesów kontrolnych, normatywnych, a zagadnienia kontroli społecznej są w niej obecne często w sposób bardzo wyraźny.

Obecność sędziego, ingerencja w tok toczących się zdarzeń, w sytuacji, jego wpływ na przebieg rywalizacji, na wydźwięk, dramaturgię spektaklu, ma

¹⁸ Por. W. Biechoński (1993), Rola i zadania obserwatora, *Trener*, nr 3, s. 36.

¹⁹ Szerzej na temat psychospołecznych mechanizmów sędziowania w sporcie zob. G. Bartczak (1991), Ocenianie w sporcie. W: T. Tyszka [red.], *Psychologia i sport*, Warszawa, ss. 183–201.

charakter wyjątkowy (pragmatyczny, konstrukcyjny, etyczny, estetyczny, często emocjonalny – w sensie spontaniczności przeżyć), nie spotykany w innego rodzaju widowiskach²⁰.

Osobnym problemem pozostaje zagadnienie etycznych wymiarów pracy obserwatora i sędziego oraz zagadnienie asymilacji przez te podmioty założeń o charakterze postulatywnym. Jak pokazują wypadki z życia, ethos i klasyczne rozumienie roli tych podmiotów w interesującym nas obszarze kultury fizycznej przeżywa w rzeczywistości gruntowny kryzys.

Dewiacje są wypadkową osłabienia a nawet załamania rygoryzmu moralnego. Podstawowe zasady etyki sportowej miały jednak i mają nadal swoje zasadnicze źródło poza światem sportu. A więc moralne zachowania w sporcie determinowane są przede wszystkim stanem moralności społeczeństwa jako całości i odbijają jego „rozchwianie” moralne. Dlatego też efekty wychowania moralnego do sportu i przez sport zależą głównie od edukacji moralnej w sensie globalnym²¹.

²⁰ J. Kosiewicz (2004), *Filozoficzne aspekty kultury fizycznej i sportu*, Warszawa, s. 355.

²¹ Por. Z. Krawczyk (2000), *Sport w zmieniającym się społeczeństwie*, Warszawa, s. 53.